

Σπύρος Α. Ευαγγελάτος

Οι μετακινήσεις ενός ποιητή (;) στην Κρήτη του 17ου αιώνα

ABSTRACT

A POET'S (?) JOURNEYS IN 17TH CENTURY CRETE

This paper provides information on the journeys of Vincenzo Cornaro, son of Drakos (c. 1613-after 1677). This Vincenzo Cornaro, as I have already shown, is probably the author of *Errotokritos*, especially after excluding the culturally Catholic and Venetian Vincenzo Cornaro, son of Jacob (1553-1613/4), based on new evidence.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Βιτσέντζος Κορνάρος, γιος του Δράκου, *Ερωτόκριτος*, δημιουργός του *Ερωτόκριτου*, Τζουάνες Κορνάρος, Τζώρτζης Κορνάρος, Παρθένιος

Η ανακοίνωση που ακολουθεί στηρίζεται αφενός σε μαρτυρίες εγγράφων των Κρατικών Αρχείων της Βενετίας και σε άλλες χαραγμάτων σε ναούς της Κρήτης, και αφετέρου σε προσπάθεια σύνδεσης των μαρτυριών αυτών με βάση μια λογική αλληλουχία. Και κάτι ακόμη: στον τίτλο της ανακοίνωσής μου θέτω ερωτηματικό μετά τη λέξη «ποιητής», γιατί μέχρι στιγμής δεν έχει αποδειχθεί ρητά ότι ο Βιτσέντζος Κορνάρος του Δράκου είναι ο δημιουργός του *Ερωτόκριτου*. Άλλο το «πιθανό», άλλο το «πέρα πολύ πιθανό» κι άλλο το «βέβαιο». Αυτή την απλή επιστημονική αλήθεια κάποιοι δείχνουν να την ξεχνούν.

1. ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1647

Ο Βιτσέντζος Κορνάρος του Δράκου γεννήθηκε στην πόλη της Σητείας, όπου ήταν και το πατρικό του σπίτι, γύρω στα 1612/1615 (Ευαγγελάτος 2011, 143). Η οικογένειά του, παρ' όλο που προερχόταν από μείζονα κλάδο της οικογένειας Κορνάρων Σητείας-Χάνδακα, δεν κατείχε τίτλους ευγενείας, αλλά ανήκε στην όλο και ανερχόμενη κοινωνική τάξη των «αστών» [cittadini] (Ευαγγελάτος 2011, 145-146) και διέθετε ικανή περιουσία που θα του επέτρεπε τις λογοτεχνικές ενασχολήσεις (Μέρτζιος 1964, 241-244).¹ Έχει διασωθεί ελληνικό κείμενό του (προικοσύμφωνο λόγω απουσίας νοταρίου), που έχει συντάξει ο ίδιος ο Βιτσέντζος,² και η οικογένειά του ακολουθούσε το ορθόδοξο δόγμα, γεγονός που τότε έδειχνε «ελληνική εθνική συνείδηση» (Ευαγγελάτος 1989, 24-25, 38). Άρα για λόγους χρονολογικούς, τόπου γέννησης, οικονομικής κατάστασης, ελληνικής συνείδησης και μόρφωσης, ο Βιτσέντζος του Δράκου μπορεί να είναι ο δημιουργός του *Ερωτόκριτου*.

¹ Αναφορά μικρού μόνο μέρους της οικογενειακής περιουσίας αυτών των Κορνάρων.

² Βλ. εδώ παρακάτω.

2. ΑΠΟ ΤΟ 1648 ΕΩΣ ΤΟ 1650

Μέχρι την έναρξη του Κρητικού Πολέμου (1645) ζούσε αποτραβηγμένος στη Σητεία ή (πιθανόν για μεγάλα χρονικά διαστήματα) σε κάποια θερινή κατοικία, μη απασχολούμενος με τα κοινά, όπως έκανε ο πατέρας του Δράκος, κυρίως λόγω της ενασχόλησής του με την ποίηση. Κατά την περίοδο αυτή θα πρέπει να έκανε κάποιες μετακινήσεις προς τον Χάνδακα για παραγγελίες ή παραλαβές βιβλίων από τη Βενετία και ίσως να παντρεύτηκε τότε εκεί ή αργότερα, όπως θα δούμε παρακάτω. Στα χρόνια εκείνα, το 1635 κατά μνεία του χειρογράφου (Ευαγγελάτος 1985, 97-98), έγραψε νέος τη *Θυσία του Αβραάμ*, ενώ ίσως θα είχε αρχίσει και τη σύνθεση του *Ερωτόκριτου*.

Όταν οι Οθωμανοί κατέλαβαν μετά τα Χανιά το Ρέθυμνο, καθώς και το μεγαλύτερο μέρος της υπαίθρου, η ανησυχία άρχισε να ζώνει πιεστικά πια και τους κατοίκους της ανατολικής Κρήτης: έτσι από το 1647 και μετά παρατηρούμε μετακινήσεις των ευπορότερων –που διέμεναν μονιμότερα στις επαύλεις τους– προς την πόλη της Σητείας, που μόνο θεωρητικά ήταν ασφαλέστερη, γιατί λόγω των αδύναμων τειχών δεν παρείχε ασφάλεια. Οι κάτοικοι αυτοί εγκατέλειψαν τις εντελώς αφύλακτες επαύλεις τους στην ύπαιθρο για να «στριμωχτούν» στην πόλη της Σητείας. Ανάμεσα σ' αυτούς ο Βισσέντζος του Δράκου για τον οποίο έχουμε λόγο να πιστεύουμε ότι θα ζούσε για μεγάλα χρονικά διαστήματα στην ύπαιθρο (κυρίως για να συγκεντρώνεται απερίσπαστος στη μεγάλη ποιητική του σύνθεση).

Από το 1648 έως το 1650 συναντάμε τον Βισσέντζο του Δράκου να δρα στην πόλη της Σητείας: τη 15.12.1648 εμφανίζεται στη δίκη κατά των αδελφών Καλύβα, στην οποία μετέχουν ο πατέρας του Δράκος και ο αδελφός του Τζουάνες, και υπογράφει αντί του μάρτυρα καλόγερου Καλλίστου Σιγούρου από το μοναστήρι της Παναγίας της Ακρωτηριανής. Παρακάτω θα δούμε ότι το μοναστήρι αυτό συνδέεται με την οικογένεια του Δράκου Κορνάρου.

Τη 19.2.1649 [m.v. 1648;] λόγω απουσίας νοταρίου από τη Σητεία ο Βισσέντζος συντάσσει στο πατρικό του σπίτι, στη «φορτέτσα» της Σητείας, προικοσύμφωνο σε ελληνική γλώσσα με λατινικούς χαρακτήρες. Το κείμενο αυτό δείχνει άνθρωπο μορφωμένο που χειρίζεται θαυμάσια την ομιλουμένη της εποχής (Ευαγγελάτος 1989, 42-43).

Την 9.1.1650 [m.v. 1649] (Μαυρομάτης 1984, 376, Ευαγγελάτος 1989, 43) ο γιος του Δράκου Βισσέντζος εμφανίζεται ως μάρτυρας του illustre signor Michiel Pantogallo quondam magnifico signor Nicolò για «κομεσιόν» του τελευταίου σχετική με υπόθεσή του στον Χάνδακα. Αυτός ο Μιχαήλ Παντόγαλλος του π. Νικολό πρέπει να ταυτίζεται με τον ομώνυμό του αδελφό, του ηγούμενου της Ακρωτηριανής Γαβριήλ Παντόγαλλου (Πεντόγαλος 1972, 180-181).

Η τελευταία χρονολογικά μνεία για τον Βισσέντζο στη Σητεία την περίοδο αυτή είναι τη 14.2.1650 [m.v. 1649]. Κατατίθεται στον νοτάριο Zuanne Darca το προικοσύμφωνο που αναφέραμε ότι έχει συντάξει ο ίδιος (Ευαγγελάτος 1989, 43-44).

3. ΤΑ ΕΤΗ 1651 ΕΩΣ 1652

Τους πρώτους μήνες του 1651 η Κεντρική Διοίκηση από τον Χάνδακα δίνει εντολή να εκκενωθεί και να εγκαταλειφθεί η πόλη της Σητείας, καθώς και να γκρεμιστούν τα σημαντικότερα

κτίσματα για να μην περιέλθουν στον εχθρό. Από το 1652 και ύστερα συναντάμε πλέον στον Χάνδακα τον γνωστό μας *caritano* Δράκο Κορνάρο από τη Σητεία και αργότερα τον γιο του Τζουάνε, που μετά από λίγα χρόνια αναλαμβάνει αυτός *caritano* στη θέση του πατέρα του Δράκου και αργότερα γίνεται *maggior*. Αλλά συναντάμε επίσης άλλους δύο γιους του, τον Τζώρτζη και τον Πέτρο (Παρθένιο), καθώς και τον γαμπρό του Carlo Carrara, άντρα της κόρης του Καλίτσας (Ευαγγελάτος 2011, 145-146). Η μετοικεσία λοιπόν της οικογένειας του Δράκου έγινε το 1651 ή αρχές του 1652. Ο Βιτσέντζος δεν εμφανίζεται τότε στον Χάνδακα. Αποκλείεται να μην πήγε. Γιατί όμως άργησε;

Εντελώς πρόσφατα (2015) ο Δημήτριος Τσουγκαράκης και η Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη δημοσίευσαν ένα «Σύνταγμα (Corpus) χαραγμάτων εκκλησιών και μονών της Κρήτης». Εκεί εντοπίσαμε στην εκκλησία της Ζωοδόχου Πηγής του χωριού Καλό Νερό Σητείας το ακόλουθο χάραγμα:

*1651 αυγουστου στας 4
ιρθα... Βιτζετζος Κορναρος³*

Ίσως λοιπόν η θερινή κατοικία του Βιτσέντζου να ήταν κάπου εκεί, όχι μακριά από το Καλό Νερό στα νότια της Σητείας, κι εκεί να συνέθετε τον *Ερωτόκριτο*. Όταν δόθηκε η εντολή να εγκαταλειφθεί η πόλη της Σητείας, ο ποιητής αντί να φύγει κατευθείαν για τον Χάνδακα πήγε πρώτα στη θερινή του κατοικία, την οποία θα εγκατέλειπε πλέον οριστικά, για να συγκεντρώσει χειρόγραφέα του, σημειώσεις, βιβλία, κ.λπ., και να τα πάρει μαζί του στον Χάνδακα. Έτσι στη Ζωοδόχο Πηγή έκανε το χάραγμα που μεταφέραμε ως αποχαιρετισμό και σφραγίδα μνήμης για τον τόπο που έζησε για μεγάλα χρονικά διαστήματα παράλληλα με το πατρικό του στην πόλη της Σητείας, δουλεύοντας τη *Θυσία του Αβραάμ* και βέβαια τον *Ερωτόκριτο*.

4. ΑΠΟ ΠΕΡ. 1653 ΕΩΣ ΠΕΡ. 1665

Κατά την παραμονή του στον Χάνδακα ζούσε, όσο οι «στριμωγμένες» συνθήκες διαβίωσης το επέτρεπαν, απομονωμένος και δεν μετείχε, από όσο ξέρουμε, σε «κινήσεις» αστικού δικαίου, όπως πληρεξούσια, ενοικιάσεις, μαρτυρίες κατά τη σύνταξη συμβολαίων, κ.λπ. Εδώ τώρα παντρεύεται (εάν δεν είχε ήδη παντρευτεί κατά τα προπολεμικά χρόνια σε κάποια από τις περιόδους που επισκέφθηκε τον Χάνδακα, όπως έχουμε ήδη αναφέρει), και ολοκληρώνει την τελευταία γραφή του *Ερωτόκριτου* που είχε συνθέσει στη Σητεία.

*Στη Στείαν εγεννήθηκε, στη Στείαν ενεθράφη
εκεί 'καμε κ' εκόπιασεν ετούτα που σας γράφει
(Ε' 1545-1546)*

Με το *εκεί* εννοεί τη Σητεία, συνεπώς τώρα δεν βρισκόταν εκεί. Στον Χάνδακα λοιπόν γράφει και τον επίλογο του μεγάλου έργου του, ενώ κυκλοφορούν ήδη αντίγραφέα του. Κάποια σιγά-σιγά παίρνουν τον δρόμο για τα Επτάνησα από Κρητικούς πρόσφυγες που κατευθύνονται σ' αυτά, ενώ παράλληλα φτάνουν αντίγραφα και στη Βενετία.

³ Μια πολύτιμη και επίμοχθη εργασία: Τσουγκαράκης – Αγγελομάτη (2015), 48, 233, XII

Στο μεταξύ ξεσπά λυσσώδης λογοτεχνικός πόλεμος. Ο ποιητής γράφει:

*Θωρώ πολλοί εχαρήκασι κι εκουρφοκαμαρώσα
κι όσοι εκλουθούσα από μακρά, εδά κοντά εσιμώσα.
(Ε΄ 1533-1534)*

Δηλαδή οι θαυμαστές του *Ερωτόκριτου* στην αρχή δίσταζαν και έδειχναν κρυφά τον θαυμασμό τους, προφανώς γιατί οι αντιφρονούντες ήταν άτομα ανώτερης κοινωνικής τάξης ιταλογράφοι στιχοπλόκοι ή οπαδοί επιγραμμάτων σε λατινική και σπανιότερα σε αρχαία ελληνική γλώσσα. Αυτούς δεν ήθελαν να δυσαρεστήσουν οι θαυμαστές του *Ερωτόκριτου*. «*Εδά κοντά εσιμώσα*», δηλαδή οι θαυμαστές τώρα ξεθάρρεψαν και ανοιχτά λαμβάνουν θέση υπέρ του έργου. Αλλά ο ποιητής δεν ξεχνά και τους αντιπάλους του, στους οποίους επιτίθεται βιαίως:

*Η γης εβγάνει τη βοή, ο αέρας και μουγκρίζει
και μια θροντή στον ουρανό τσ' οχθρούς μου φοβερίζει
εκείνους τους κακόγλωσσους που ψέγουν ό,τι δούσι
κι απόκεις δεν κατέχουσι την άλφα σκιάς να πούσι.
(Ε΄ 1535-1538)*

Εδώ ο ποιητής μιλάει ρητά για *οχθρούς* που δεν κατέχουν ούτε το Αλφαβητάρι. Και δεν εννοεί βέβαια ότι είναι αναλφάβητοι, αλλά άγευστοι ποίησης και λογοτεχνικά ανίκανοι.

Στο μεταξύ τα χρόνια της πολιορκίας δεν τελειώνουν και όσοι κατείχαν κτηματική περιουσία που από αυτήν ζούσαν, όπως ο Βιτσέντζος, είχαν οδηγηθεί σε δυσχερέστατη κατάσταση. Συγχρόνως έφταναν πληροφορίες, που όλο και πύκνωναν, για το ότι οι Τούρκοι στις κατεχόμενες από τους ίδιους περιοχές αναγνώριζαν τους τίτλους ιδιοκτησίας των κατοίκων που επέστρεφαν σ' αυτές αρκεί να μην είχαν πολεμήσει εναντίον τους (Σταυρινίδης 1975, τ. Α΄, 52).⁴ Έτσι ο Βιτσέντζος με τον αδελφό του Πέτρο άρχιζαν να σκέπτονται σοβαρά την επιστροφή στα πάτρια εδάφη, στη Σητεία. Για κάποιους λόγους, που δεν γνωρίζουμε, συνδέουν την επιστροφή τους με την περίφημη μονή Ακρωτηριανής (Τοπλού) και αποφασίζουν να χειροτονηθεί ο Πέτρος μοναχός.

Ίσως να είχε προηγηθεί η κουρά, αλλά η χειροτονία του θα έγινε είτε στα Χανιά, όπου οι Τούρκοι από την πρώτη περίοδο της κατάληψής τους είχαν φέρει ορθόδοξο Μητροπολίτη (Μαλτέζου 1997, 33-36, Παπαδία-Λάλα 2013, 458-459) για να προσεταιρισθούν τον ελληνορθόδοξο πληθυσμό, ή στα Κύθηρα, το κοντινότερο στην Κρήτη από τα Επτάνησα, όπου υπήρχε ορθόδοξος Μητροπολίτης. Η χειροτονία αυτή έγινε μετά το 1660, γιατί ως τότε ο Πέτρος δεν ήταν μοναχός (Ευαγγελάτος 2011, 146 και σημ. 29). Αφού χειροτονήθηκε, ίσως έφυγε πρώτος για την περιοχή της Σητείας, πιθανότατα για τη μονή Ακρωτηριανής, όπου θα τον συναντήσουμε λίγο αργότερα. Αφού ο Πέτρος είδε πώς ήταν τα πράγματα, κάλεσε και τον Βιτσέντζο.

⁴ Βλ. ενδεικτικά το έγγραφο της (29.8.1658), καθώς και εδώ παρακάτω, όπου ο ηγούμενος της μονής Ακρωτηριανής Παρθένιος αγοράζει κτήματα και ένα σπίτι.

Στο μεταξύ οι άλλοι δύο αδελφοί, ο Τζουάνες και ο Τζώρτζης, ακολουθούν άλλους δρόμους. Ο Τζουάνες είναι ήδη *maggior* των εγχώριων δυνάμεων που πολεμούν πλάι στους Βενετούς και μετέχει ενεργά στον πόλεμο. Το 1665 με τον άλλο αδελφό του, τον Τζώρτζη, υποβάλλουν αίτηση να τους απονεμηθεί (όχι να επαναγνωρισθεί, όπως μέχρι τώρα νομίζαμε) η «Κρητική Ευγένεια». Με σύμφωνη γνώμη του Συμβουλίου των Δεκαοκτώ ο *Capitano General* Andrea Corner το 1667 τους παραχωρεί τον τίτλο (Ευαγγελάτος 2011, 145 και σημ. 27). Αυτοί, εάν επέζησαν του πολέμου, λίγο πριν από την παράδοση του Χάνδακα ή κατά την παράδοσή του θα αναχώρησαν για τη Βενετία ή τα Επτάνησα. Κανονικά θα περίμενε κανείς το αίτημα για απονομή «Κρητικής Ευγένειας» να αφορούσε και τα τέσσερα αδέρφια. Ο Βιτσέντζος και ο Πέτρος όμως είχαν λάβει άλλες αποφάσεις και στην περιοχή Σητείας, όπου θα ζούσαν, παρόμοιοι τίτλοι θα ήταν όχι μόνο άχρηστοι, αλλά και «επικίνδυνοι». Άλλωστε είναι πιθανό οι σχέσεις με τους άλλους δύο αδελφούς να μην ήταν εγκάρδιες.

5. ΑΠΟ ΤΟ 1670 ΠΕΡ. ΕΩΣ ΜΕΤΑ ΤΟ 1677

Το 1672 συναντάμε σε τουρκικό έγγραφο, που εξέδωσε ο Νικόλαος Σταυρινίδης, τον Παρθένιο (κατά κόσμον Πέτρο) Κορνάρο, γιο του Δράκου και ηγούμενο της Παναγίας Ακρωτηριανής, να αγοράζει ακίνητα από έναν Τούρκο. Λίγο αργότερα η πώληση κηρύσσεται άκυρη (όχι ως προς την αγορά των κτημάτων, αλλά ενός σπιτιού) από το τουρκικό Ιεροδικείο (Σταυρινίδης 1975, τ. Β', 73). Άρα ο αδελφός του Βιτσέντζου το 1672 (από πότε και μέχρι πότε άγνωστον) ήταν ηγούμενος της Παναγίας Ακρωτηριανής. Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι ότι ένα από τα κτήματα του Παρθένιου συνόρευε με κτήμα ενός «υποτελούς Βιτσέντζου». Στα τουρκικά έγγραφα –πλην ειδικών περιπτώσεων– δεν αναφερόταν επώνυμο. Πρόκειται για κτήματα που ρητά στο έγγραφο αναφέρεται ότι συνόρευαν μεταξύ τους και ο «φόρου υποτελής» (δηλαδή ελληνορθόδοξος) Βιτσέντζος προφανώς είναι ο αδελφός του Παρθένιου, Βιτσέντζος Κορνάρος, που κατείχε κτήμα στη Σητεία.

Έχει ήδη από τον Στέφανο Ξανθουδίδη εντοπιστεί το γνωστό χάραγμα:

1677

Βιτζεντζο Κορναρος

στον ναΐσκο του Αγ. Αντωνίου κοντά στον Μόχλο Σητείας (Ευαγγελάτος 1985, 177 κε.). Αυτή είναι η τελευταία μνεία για εκείνον.

Ο Βιτσέντζος άλλωστε είχε επίγνωση της αξίας του κι ένιωθε την ανάγκη για υστεροφημία. Ενδείξεις αυτής είναι το χάραγμα του 1651, που έχουμε προαναφέρει, αυτό εδώ το χάραγμα, του 1677. Αλλά και οι παρακάτω από τους επιλογικούς στίχους του *Ερωτόκριτου*:

*Κ' εγώ δε θε να κουρφευτώ κι αγνώριστο να μ' έχου
μα θέλω να φανερωθώ, κι όλοι να με κατέχου.*

Βιτσέντζος είν' ο ποιητής...

(Ε' 1541-1543)

Τι ενασχολήσεις θα είχε ο ποιητής κατά τα τελευταία χρόνια της ζωής του εκτός από πιθανές ερασιτεχνικές κηπουρικές εργασίες που μ' αυτές γέμιζε τις ώρες του; Δεν θα έγραφε κάτι, έστω και σπαράγματα στίχων; Χάρη στη συμπαράσταση του φίλου μου συγγραφέα Νίκου Ψιλάκη επισκέφθηκα επί τούτου τη μονή Ακρωτηριανής και χάρη στη φιλόξενη υποδοχή του ηγουμένου της μονής Φιλόθεου είδα τα σωζόμενα αρχεία. Τα παλαιότερα από αυτά είναι των αρχών του 19ου αιώνα. Δε βρήκα βέβαια τίποτα. Αλλά μπορεί ένας τέτοιος ποιητής, που είχε το 1677 σώας τας φρένας για να χαράξει (πράγμα όχι και πολύ εύκολο) το όνομά του, να μην προχώρησε και σε κάποιες έστω και σύντομες συνθέσεις; Αυτά τα κείμενα –εάν υπήρξαν– είτε λανθάνουν είτε έχουν χαθεί οριστικά.

6. ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ

Ύστερα από όσα ανέφερα πριν είναι φανερό πως θεωρώ πάρα πολύ πιθανό ο Βιτσέντζος του Δράκου να ταυτίζεται με τον ποιητή. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται και από το γεγονός πως δεν υπάρχει άλλος «αντίπαλος». Και εξηγούμαι: το 1984 ο Γιάννης Μαυρομάτης δημοσιεύει ανακοίνωσή του (Μαυρομάτης 1984, 367-380), όπου αναφέρει όλους τους Βιτσέντζους Κορνάρους που συνάντησε ύστερα από λεπτομερή έρευνα, όπως γράφει, από το 1590 περίπου μέχρι το 1669. Είναι 10. Τους απορρίπτει όλους πλην ενός, θεωρώντας μόνο υποψήφιο ποιητή τον «ευγενή Βενετό» Βιτσέντζο Κορνάρο του Ιακώβου (1553-1613/14). Το 1989 δημοσιεύεται δική μου ανακοίνωση (Ευαγγελάτος 1989, 11-51), όπου είτε για τους ίδιους λόγους είτε για άλλους απορρίπτω αιτιολογημένα τους υποψήφιους συμπεριλαμβανομένου και του γιου του Ιακώβου. Θεωρώ υποψήφιους τον γιο του Δράκου και τον γιο του Μπενέτου. Αργότερα, ύστερα από νέες έρευνες, αποσύρω την υποψηφιότητα του γιου του Μπενέτου (Ευαγγελάτος 2011, 140-142) και οδηγούμαι στον γιο του Δράκου και μόνο, τον οποίο ο Μαυρομάτης είχε απορρίψει λόγω ελλείψεως επαρκών πληροφοριών (Μαυρομάτης 1984, 376-378). Άρα απομένουν ως μόνοι προταθέντες υποψήφιοι ο γιος του Ιακώβου και ο γιος του Δράκου. Αν ένας από τους δύο αποδειχθεί πως δεν μπορεί να είναι ο ποιητής, θα πρέπει να δεχτούμε πως είναι ο άλλος. Και εδώ θα αναφέρω σύντομα τους λόγους που αποκλείεται ο γιος του Ιακώβου.

- Από το 1985 έχω δείξει με 46 παραδείγματα (Ευαγγελάτος 1985, 43-74, 139-163) ότι ο Κορνάρος γνώριζε το σχετικό έργο του *Albanì*, που πρωτοτυπώθηκε το 1626, δηλαδή περίπου 13 χρόνια μετά τον θάνατο του γιου του Ιακώβου. Ουδείς επιχειρήσε απάντηση, αλλά οι φανατικοί της υποψηφιότητάς του βρήκαν τη «λύση»: ο Κορνάρος, λένε, γνώριζε μια άγνωστή μας μορφή χειρόγραφης διασκευής (Αλεξίου 1983, 71-72, Ευαγγελάτος 1985, 88-90). Κι αυτό όταν κυκλοφορούσαν δεκάδες εκδόσεων της ιταλικής διασκευής σε πρόζα, η οποία ήταν μία και μόνη, με τη γνωστή «φθορά» των επανεκδόσεων. Αλλά βεβαίως κυκλοφορούσαν και πολλές επανεκδόσεις της ποιητικής ανάπλασης του *Albanì*. Το να υποστηρίζουν λοιπόν κάποιοι πως ο Κορνάρος κατείχε στη βιβλιοθήκη του αυτή την ανύπαρκτη διασκευή μού φαίνεται τόσο αδιανόητο και ηθελημένο, σαν να βρέθηκε μνεία: «ο γιος του τάδε έγραψε τον *Ερωτόκριτο*» και οι αντιφρονούντες να υποστηρίζουν ότι δεν πρόκειται για το γνωστό αριστούργημα, αλλά για άλλο έργο με τον ίδιο τίτλο!

- Εξάλλου για μια όψιμη χρονολόγηση του έργου συνηγορεί ακόμη η πρώτη έκδοσή του (1713). Αν ο *Ερωτόκριτος* γράφτηκε γύρω στα 1600, πρωτοτυπώθηκε 100-120 χρόνια αργότερα; Δεν υπάρχει τέτοιο προηγούμενο. Και τότε είναι σύγχρονος με την *Ερωφίλη*; Κανείς δεν έχει υποστηρίξει με σοβαρά τεκμήρια κάτι τέτοιο. Τέλος αγνοεί ο Μπουνιαλής ένα έργο που διαδόθηκε πολλές δεκαετίες πριν;
 - Ένα άλλο σοβαρό θέμα είναι η ελληνική εθνική συνείδηση του ποιητή. Ο Στυλιανός Αλεξίου (άσχετα με το αν αργότερα απαρνήθηκε την εκπληκτική διατύπωσή του) γράφει: «Η ελληνική πνοή του *Ερωτοκρίτου* επιβάλλει να δεχθούμε ότι ο ποιητής του δεν ήταν μόνο Έλληνας στα ήθη και στη γλώσσα παρά και στη συνείδηση. Η ελληνική συνείδηση του ποιητή, η φανερή αγάπη για τον ελληνικό χώρο, η απομάκρυνση κάθε στοιχείου δυτικού δεν εξηγείται εύκολα σ' έναν βενετοκρατικό ευγενή. Πιο φυσικά θα περιμέναμε τον Κορνάρο "αστό" ή *nobile Cretense* ["ευγενή Κρητικό"] και ορθόδοξο» (Αλεξίου 1957, 64). Αλλά η οικογένεια του Ιακώβου Κορνάρου, πατέρα του φερόμενου ως υποψήφιου ποιητή, είχε σαφώς μισελληνικές διαθέσεις, αφού ο ιταλογράφος ιστορικός Ανδρέας, αδελφός του Βιτσέντζου, του γιου του Ιακώβου, θεωρεί προδότες τους Έλληνες επαναστάτες που με επικεφαλής τον Σήφη Βλαστό προχώρησαν σε επαναστατικό κίνημα (1453-1454) (Μανούσακας 1960, 156). Ο ίδιος ο Ανδρέας εκφράζεται με αποστροφή για τα μοιρολόγια (Σπανάκης 1955, 402), ενώ ο ποιητής έχει συνθέσει υπό μορφήν μοιρολογίου κάποια από τα συγκλονιστικότερα μέρη του *Ερωτόκριτου*.⁵
 - Μια τεράστιας σημασίας ανακάλυψη χρωστάμε στον σπουδαίο μελετητή Alfred Vincent. Η πολύτιμη πληροφορία σώζεται σε ένα σχόλιο του Ανδρέα Κορνάρου που είναι γραμμένο στο περιθώριο φύλλου ενός από τα χρονολογικώς τελευταία χειρόγραφα της *Storia Candiana*, που έχει γράψει βέβαια στα ιταλικά (Vincent 1999, 140). Η φράση του κυρίως κειμένου, την οποία συνοδεύει η σημείωση στο περιθώριο, τελειώνει με αναφορά στην ελληνική γλώσσα που ήταν σε χρήση στην τότε Κρήτη. Γράφει λοιπόν ο αδελφός του Βιτσέντζου Κορνάρου του Ιακώβου, του υποτιθέμενου ποιητή του *Ερωτόκριτου*, μετά τις λέξεις «γλώσσα ελληνική»: «Όχι όμως εκείνη η ευγενής αρχαία που σε ολίγους και σπανίους συναντάται, οι οποίοι τη μαθαίνουν με σπουδές και μόχθο, αλλά η κοινή και λαϊκή και εντελώς παρεφθαρμένη· και είναι γλώσσα χωρίς κανένα κανόνα και γεμάτη από ιταλικές λέξεις, νοθευμένες και παρεφθαρμένες κι εκείνες» (Vincent 2013, 818, σημ. 30).⁶
- Μένει κανείς εμβρόντητος! Είναι δυνατόν να είναι ο δημιουργός του *Ερωτόκριτου*, αυτός που ανέδειξε τη λαϊκή κρητική διάλεκτο σε υπέροχο όργανο ύψιστης ποιητικής έκφρασης, αδελφός του μισαλλόδοξου φανατικού εχθρού της γλώσσας αυτής; Και σπεύδω να υπενθυμίσω ότι οι σχέσεις των δύο αδελφών ήταν ιδιαίτερα εγκάρδιες (Σπανάκης 1955, 454).
- Έχω τη γνώμη ότι και μόνο η σχέση της οικογένειας Κορνάρου με την ελληνική γλώσσα είναι αρκετή για να αποκλειστεί οριστικά την υποψηφιότητα του γιου του Ιακώβου.

⁵ Βλ. π.χ. το υπέροχο μοιρολόι της Αρετούσας, όταν νομίζει «χαμένο» τον αγαπημένο της (Ε' 985 κε.).

⁶ *Non però quella antica nobile, che in pochi e rari si trova, et che con lo studio et fatica s' apprende, ma la commune e volgare, et totalmente corrotta, et è lingua che non ha alcuna regola, et piena di vocaboli italiani alterati et corrotti anch' essi.*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Στ. Αλεξίου (1957), «Η διαθήκη του Κορνάρου και ο ποιητής του Ερωτοκρίτου», *Κρητικά Χρονικά*, τ. ΙΑ΄ (1957), 49-64.
- Στ. Αλεξίου (1983), «Βιβλιοκρισία για τη διδακτορική διατριβή του Γιάννη Κ. Μαυρομάτη “Το πρότυπο του Ερωτόκριτου”», *Διαβάζω* 70 (1/6/1983), 71-72.
- Σπ. Α. Ευαγγελάτος (1985), *Προς την αλήθεια για τον Βιτσέντζο Κορνάρο. Ποιος ήταν ο ποιητής του «Ερωτόκριτου»;*, Αθήνα, Κάκτος.
- Σπ. Α. Ευαγγελάτος (1989), *Και πάλι για τον «Ερωτόκριτο»*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Σπ. Α. Ευαγγελάτος (2011), «Ο γιος του Δράκου. Νέες έρευνες για την ταύτιση του ποιητή του Ερωτόκριτου», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, τ. 86 Β΄ (2011), 137-150.
- Χρύσα Μαλτέζου (1997), «Το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο», David Holton (επιμ.), *Λογοτεχνία και κοινωνία στην Κρήτη της Αναγέννησης*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 21-57.
- Μ. Ι. Μανούσακας (1960), *Η εν Κρήτη συνωμοσία του Σήφη Βλαστού (1453-1454) και η νέα συνωμοτική κίνηση του 1460-1462*, Αθήναι.
- Γ. Κ. Μαυρομάτης (1984), «Οι Βιτσέντζο Κορνάροι της Σητείας και του Χάνδακα και ο ποιητής του “Ερωτόκριτου”», *Δωδώνη* 13 (1984), 367-380.
- Κ. Δ. Μέρτζιος (1964), «Βιτζέντζος Κορνάρος – Ερωτόκριτος», *Κρητικά Χρονικά*, τ. ΙΗ΄ (1964), 142-244.
- Α. Παπαδιά-Λάλα (2013), «Πόλεμος και καθημερινή ζωή στη βενετοκρατούμενη Κρήτη (δεύτερο μισό 15ου αι.-1669)», *Θησαυρίσματα* 41/42 (2011/2012), 451-464.
- Γ. Πεντόγαλος (1972), «Παντόγαλοι Σητείας (Γενεαλογικά και άλλα)», *Κρητικά Χρονικά*, τ. ΚΔ΄ (1972), 177-207.
- Στ. Σπανάκης (1955), «Η Διαθήκη του Αντρέα Κορνάρου (1611)», *Κρητικά Χρονικά*, τ. Θ΄ (1955), 379-478.
- Ν. Σ. Σταυρινίδης (1975), *Μεταφράσεις τουρκικών ιστορικών εγγράφων αφορώντων εις την ιστορίαν της Κρήτης*, Ηράκλειο Κρήτης, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου.
- Δ. Τσουγκαράκης – Ε. Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη (2015), *Σύνταγμα (Corpus) χαραγμάτων εκκλησιών και μονών της Κρήτης*, τ. Α΄ και τ. Β΄ Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών – Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού.
- Α. Vincent (1999), “Scritti italiani di Creta veneziana”, C. Luciani (ed.) [da Sincronie II, 3], *Modelli e ritorni. Per una Storia dei rapporti letterari italo-greci*, Rome, 131-162.
- Α. Vincent (2013), “Language and ideology in two Cretan historians”, Γωγώ Κ. Βαρζελιώτη – Κ. Γ. Τσιγκάκης (επιμ.), *Γαληνοτάτη. Τιμή στη Χρύσα Μαλτέζου*, Αθήνα, 809-820.